

डॉ. मीरा कुमारी
संस्कृत विभाग, सी. एम. जे. कॉलेज, खुटौना
ललित नारायण मिथिला विश्विद्यालय, दरभंगा, बिहार
ईमेल आइडी - kmeera573@gmail.com

मोबाइल नंबर- 6287538352

वर्ग- बीए पार्ट 2 (H)

दिनांक - 28-07-2020

विषय- अभिज्ञानशाकुंतलम्

कः पौरवे वसुमतीं शासति शासितरि दुर्विनीतानाम्।

अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु॥25॥

अर्थ- राजा (तेजी से शकुंतला के पास जाकर कहते हैं) - अशिष्ट एवं दुष्टों के शासक पूरुवंशी राजा (दुष्यंत) के पृथ्वी का शासन करते हुए होने पर यह कौन है जो भोली भाली तपस्वी कन्याओं के प्रति अशिष्ट - व्यवहार कर रहा है?

व्याख्या-

व्याख्येयम् पद्यरत्नमिदम् अभिज्ञानशाकुंतलम् नाटकस्य प्रथमे अंके विलसितमाम्। अस्य नाटकस्य रचयिता कालिदासः वर्तते। कालिदासस्य समालोचकैः कविकुलगुरुः कथ्यते। अस्य महाकवेः कालः प्रथमा शताब्दी मन्यते। महाकवेः उपमालंकारस्य प्रयोगः विश्व विश्रुतः अस्ति।

अस्मिन् श्लोके महाकवि कालिदासः राजा दुष्यंतस्य मनोभावः कथयति यत्-

दुर्विनीतानाम्= अशिष्टानां दुष्टानां वा, शासितरि= दण्डादिना शासके, पौरवे= पुरुवंशोत्पन्ने नृपे दुष्यन्ते, वसुमतीम्= पृथ्वीम्, शासति=रक्षति सति, कःअयम्= को सौ दुष्टः, मुग्धासु=सरलासु, तपस्वि कन्यासु= मुनिकुमारीषु, अविनयम्= अशिष्टाचरणम्, औद्धत्यं वा, अयमाचरति= प्रयोजयति करोति वा ।

अस्मिन् श्लोके अप्रस्तुतप्रशंसा अलंकारः आर्या छन्दः च वर्तते ।

मानुषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य संभवः ।

न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात्॥26॥

अर्थ- शकुंतला को देखकर राजा दुष्यंत कहते हैं कि इस सौंदर्य की उत्पत्ति मनुष्य लोक की स्त्रियों में कैसे हो सकती है? यह कान्ति से चंचल ज्योति (विद्युत्) पृथ्वी से उत्पन्न नहीं होती है।

व्याख्या-

व्याख्येयम् पद्यरत्नमिदम् अभिज्ञानशाकुंतलम् नाटकस्य प्रथमे अंके विलसतितमाम्। अस्य नाटकस्य रचयिता कालिदासः वर्तते। कालिदासस्य समालोचकैः कविकुलगुरुः कथ्यते। अस्य महाकवेः कालः प्रथमा शताब्दी मन्यते। महाकवेः उपमालंकारस्य प्रयोगः विश्व विश्रुतः अस्ति।

अस्मिन् श्लोके महाकविः कालिदासः शकुंतलाम् दृष्ट्वा दुष्यंतस्य मनोभावं कथयति यत्-

अस्य= ईदृशस्य अलौकिकस्य, रूपस्य=सौन्दर्यस्य, संभवः=उत्पत्तिः, मानुषीषु=मनुष्यलोकसीषु, कथं वा स्यात्= केन प्रकारेण भवितुमर्हति? कथमपि नेत्यर्थः। प्रभातरलम्=प्रभया कान्त्या दीप्त्या वा तरलं चंचलं उज्ज्वलं वा, ज्योतिः= तेजः (विद्युदित्यर्थः, चन्द्रादि इति केचित्) वसुधातलात्= पृथ्वी तलात्, न उदेति=न उदगच्छति, नोत्पद्यते इत्यर्थः

अस्मिन् श्लोके अप्रस्तुतप्रशंसा, दृष्टान्त, प्रतिवस्तूपमा अलंकारः, अनुष्टुप छन्दः च वर्तते।

वैखानसं किमनया व्रतमाप्रदानाद् व्यापाररोधि मदनस्य निषेवितव्यम्।

अत्यन्तमेव सदृशेक्षणवल्लभाभिराहो निवत्स्यति समं हरिणाङ्गनाभिः॥27॥

अर्थ- इस श्लोक में राजा दुष्यंत उनकी प्रिय सखियों से शकुंतला के बारे में पूछते हैं कि क्या यह कामदेव के व्यापारों को रोकने वाले तापस व्रत का सेवन विवाह होने के समय तक करेगी अथवा एक से नेत्र होने के कारण प्रिय हरिणियों के साथ ही सदैव निवास करेगी?

व्याख्या-

व्याख्येयम् पद्यरत्नमिदम् अभिज्ञानशाकुंतलम् नाटकस्य प्रथमे अंके विलसतितमाम्। अस्य नाटकस्य रचयिता कालिदासः वर्तते। कालिदासस्य समालोचकैः कविकुलगुरुः कथ्यते। अस्य महाकवेः कालः प्रथमा शताब्दी मन्यते। महाकवेः उपमालंकारस्य प्रयोगः विश्व विश्रुतः अस्ति।

अस्मिन् श्लोके राजा दुष्यंतः शकुंतलायाः सख्यः पृच्छति-किं अनया= शकुन्तलाया, मदनस्य=कामस्य, व्यापाररोधि= व्यापारप्रवृत्ति रोद्धुं प्रतिषेद्धुं शीलमस्य इति व्यापाररोधि= कामचेष्टाप्रतिबन्धकम्, वैखानसम्=तपस्विजनोचितम्, वृत्तम् =नियमः धर्मः वा, ब्रह्मचर्यम्= आप्रदानात् वराय प्रदानपर्यन्तम् (परिणयपर्यन्तमित्यर्थः) निषेवितव्यम्= पालनीयम्। आहो= अथवा सदृशेक्षणवल्लभाभिः= सदृशे स्वसमाने ये ईक्षणे नयने यासां ताः, अत एवं वल्लभाः प्रियाः ताभिः, हरिणाङ्गनाभिः= मृगीभिः, समम्=सह, साकं, वा, अत्यन्तमेव = सातिरेकमेव (यावज्जीवनमेवेत्यर्थ) निवत्स्यति = स्थास्यति।

अत्र परिकरः अलंकारः वसन्ततिलका छन्दः च वर्तते।